

Eske Brocks teglværk – livet ved teglværket i Auning 1610-1625

Af stud.mag. Nanna Harritz Rahbek, Sorring

I foråret 2020 påbegyndtes de arkæologiske undersøgelser af et teglværk i udkanten af Auning by på det nordlige Djursland. Undersøgelserne viste sig at indeholde hele to teglovne fra Renæssancen, som på baggrund af genstandsfund blev dateret til første fjerdedel af 1600-tallet. Teglværket har efter alt at dømme i sin yngste fase produceret sten til udvidelserne af Auning Kirke samt de store til- og ombygninger af herregården *Gammel Estrup*, som blev foretaget i starten af 1600-tallet bekostet af den daværende ejer, Eske Brock (1560-1625).¹

I Eske Brocks dagbøger opnås et unikt indblik i de forhold, som arkæologien sjældent har mulighed for at

afdække. I et dagbogsnotat fra den 3. januar 1622 noterede Eske Brock:

Den 3. der bleff, befalde ieg Jens Kiellersuendt att leffuere Iffuer Murmandt [Iver Murer] 1 tønne rug och 1 tønne maltt, som ieg gaff hanom for thegelloffen, som hand opmurit, eftersom den var nederfalden. Disligste och att leffuere Frederich Thegelbrender [Frederik Teglbrender] 1 tønne maltt, som ieg haffuer giffuitt hanom.²

I dagbogsnotatet opnås viden om flere forskellige forhold af teglværkets historie. Dels belyser kilden, at Eske Brock ejede et teglværk, og at teglværket stadig var i brug i 1622. Dels opnås information om, at teglovnen blev muret op på ny af Iver Murer efter sammenstyrtning, samt at teglbrenderen hed Frederik.

I denne artikel præsenteres hovedtrækkene af resultaterne fra udgravningen samt det overraskende fund af en kælder med et inventar, som formodentlig har tilhørt Frederik Teglbrender og hans familie. Frederik spiller en central rolle i teglværkets historie selvkært på baggrund af hans funktion som teglbrender, men i særdeleshed på baggrund af det overordentligt rige

Oversigtsbillede over de to teglovne ved Auning, der blev udgravet i foråret 2020. Foto: Museum Østjylland.

genstandsmateriale, som formodes at have tilhørt ham, hans familie og øvrige folk, som har haft deres daglige gang ved teglværket. Fundet af teglværket, genstandene og kilderne fra Eske Brocks dagbog udgør et værdifuldt bidrag til at belyse nye aspekter af den tidligste industrikultur; nemlig håndværkernes egen livsstil og identitet.

Eske Brocks byggearbejde på Gammel Estrup og Auning Kirke

I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet påbegyndte Eske Brock ombygningerne og modernisering af sin herregård *Gammel Estrup*. Hele anlæggets sydføj, de ottekantede hjørnetårne samt det karakteristisk fremspringende porttårn var dele af de store ombygninger, som blevet foretaget i denne periode.³ Af Eske Brocks dagbøger kendes navnet på den pågældende bygmester, Mathias Bygmester, som må tilskrives en stor del af æren for disse ombygninger. I et dagbogsnotat fra den 6. januar 1617 fremgår det, at Mathias Bygmester på dette tidspunkt var færdig med ombygningerne af Auning Kirke. Kort tid efter, den 28. april 1617, kom han til *Gammel Estrup* for at færdiggøre byggearbejdet på herregården.⁴ På baggrund af teglværkets datering og placering godt tre kilometer fra herregården og halvanden kilometer fra Auning Kirke må man antage, at teglværket havde produceret tegl til i hvert fald en af disse ombygninger. For at kunne dokumentere tilknytningen blev der under udgravningsarbejdet udtaget prøver af teglsten fra de to teglovne samt de ombygninger af Auning Kirke og *Gammel Estrup*, som kunne tilskrives Mathias Bygmester. Resultaterne af undersøgelserne viste, at den ene af teglovnene har leveret sten til begge disse ombygninger.⁵ Fordi vi ved,

at Mathias Bygmester udførte byggearbejdet for Eske Brock, må det antages, at Frederik Teglbrænder har færdedes i herregårdsmiljøet i samme tidsrum.

Udgravningen af teglværket

Tilstedeværelsen af de to teglovne var allerede kendt, inden den arkæologiske udgravning blev foretaget. Forhøjninger af terrænet var i første omgang blevet tolket som en oldtidshøj, men ved en senere besigtigelse foretaget af Nationalmuseet blev det ændret til at være to teglovne fra Renæssancen grundet de mange teglstensfragmenter og glaserede keramikskår, som lå spredt ud over de tilstødende marker.⁶ Selve teglværket var placeret på et plant, opdyrket område mellem Auning og Løvenholmskovene. Her var der adgang til både ler, vand og brænde, som var essentielle elementer for at kunne praktisere teglbrænding.

Forundersøgelsen blev igangsat i efteråret 2019 med det formål at lokalisere teglovnenes placering. Ved forundersøgelsen fandtes to rektangulære teglstensflader i det nordvestre hjørne af det undersøgte område. Det blev vurderet, at dette måtte være resterne af de to teglovne omtalt fra Nationalmuseets besigtigelse. I marts 2020 påbegyndtes de egentlige arkæologiske undersøgelser af anlæggene. Ved disse undersøgelser kunne det hurtigt bekræftes, at der rigtigt nok var tale om to teglovne. Begge teglovne var anlagt under den oprindelige jordoverflade for at isolere murværket, så de høje temperaturer kunne opnås. Ovnene fremstod utroligt velbevarede, da de var anlagt så langt nede, at pløjning ikke havde forvoldt yderligere skade på anlæggene. Selve ovnene var opbygget med et kvadratisk kammer af teglsten med kampesten sat på ydersiden. Flere af kampestenene var tilvirkede, og spor af blændinger i stenene vidnede om,

Den yngste teglovn set fra syd. Her ses begge faser af ovnen. Laget med murbrokker og kampesten er resterne af den sammenstyrtede ovn, som nævnes i Eske Brocks (1560-1625) dagbog den 3. januar 1622. Foto: Museum Østjylland.

Den ældste ovn set fra syd. Til højre ses resterne af den tilmurede indfyringskanal. Til venstre ses døråbningen, der har ført ned til kælderen. Foto: Museum Østjylland.

at disse var genanvendte kvadre formodentlig fra nogle af egnens kirker, som var blevet nedlagt efter Reformationen. Begge teglovne havde i sydsiden indfyringskanaler, hvorfra man opvarmede ovnene. De to teglovne har formentlig ikke fungeret samtidigt, der er sandsynligvis tale om to forskellige faser af teglværkets historie.

I den yngste af de to teglovne kunne man se på murværket, at denne på et tidspunkt var blevet bygget større efter en sammenstyrtning. Det kan meget vel være denne teglovn, som Eske Brock betalte for at få genopført i 1622. Selve opmuringen kunne spores arkæologisk i murværket på den yngste ovn, hvor murene delvist flugtede med resterne af den ældre ovn. Ydermere var den nye ovn anlagt direkte oven på brokkerne af den sammenstyrtede ovn. I forbindelse med genopførelsen af den nye ovn valgte man at bygge en ovn, som kunne brænde flere sten end dens forgænger. Ovnens dimensioner var derfor betydeligt større, og der blev tilføjet en ekstra indfyringskanal, så den yngre ovn nu havde fire indfyringskanaler i stedet for de oprindelige tre. Dette skal formentlig ses i lyset af et øget behov for teglsten til om- og tilbygningerne af *Gammel Estrup*.

Omkring ti meter fra den yngste teglovn lå en ældre teglovn. Hvornår denne blev anlagt, vides ikke med sikkerhed. Formodentlig kunne den være anlagt allerede omkring påbegyndelsen af ombygningerne af *Gammel Estrup* i slutningen af 1500-tallet. Den ældste teglovn fremstod som den bedst bevarede. Her manglede kun tagkonstruktionen, som muligvis har haft hvælv. I denne ovn kunne det i murværket konstateres, at den på et tidspunkt var blevet ombygget til en kælder i et sløjfet hus. De tre oprindelige indfyringskanaler var blevet muret til. I den ene side var en muret åbning et par skifter oppe i murværket, som passede med dimensionerne på en

dør. Af døren var intet bevaret ud over nogle enkelte beslag, som muligvis kunne have været monteret på en trædør. Ydermere blev der fundet rudeglas, kakler og et fragment af en glaseret gulvflise, som vidnede om, at huset må have været forsynet med vinduer og en kakkelovn. Udgravningens mest opsigtsvækkende fund var det overordentligt rige genstandsmateriale, som fandtes ved udgravningen af kælderen. Her blev blandt andet fundet kamme, mønter, fingerbøl, knive og keramik, som blev dateret til årene 1610-1625. Fundet af kælderen og genstandsmaterialet indikerer, at teglværket foruden at være et industrielt anlæg også har tjent som beboelse for en teglbrænder og hans familie, og det er nærliggende at foreslå, at denne teglbrænder var Frederik Teglbrænder, som Eske Brock omtaler i sin dagbog i 1622.⁷

Teglbrænderens forbrug – en udenlandsk kultur?

Genstandene fra kælderen er rester af teglbrænderens inventar, som er blevet kasseret og smidt i kælderen ved teglværkets ophør omkring år 1625. Inventaret giver et fingerpeg om den kultur, som teglbrænderen, hans familie og eventuelle arbejdsfolk har haft under deres ophold ved teglværket. Fund af mere eksotiske genstande, såsom kamme og knive fremstillet af elfenben og hvalrostand, vidner om, at husets beboere har haft et anderledes forbrug end de samtidige lokale bønder. Særligt keramikmaterialet i samspil med gastronomiske traditioner giver et indblik i teglbrænderens forbrug samt den levemåde, som han og hans familie har praktiseret under deres ophold ved teglværket.

Keramikmaterialet bestod overvejende af en større mængde yngre rødgoods samt et udvalg af importeret keramik. Det yngre rødgoods udgjorde primært stjertpotter,

Et udpluk af de genstande, som fandtes under rømningen af kælderen. Foto: Museum Østjylland.

En pokal med to hanke. Pokalen har muligvis været anvendt som drikkebæger ved teglværket. Foto: Museum Østjylland.

som kunne anvendes til kogning af supper og saucer. Ydermere fremkom også en mindre andel jydepotter med fastbrændte madskorper på indersiden, som formentlig er rester af fastbrændt grød, som jydepotterne typisk anvendtes til. I materialet fremkom også en stor andel af stjertpander, som blev anvendt til blandt andet bagning af pandekager og tærter. Den store mængde yngre blyglaseret keramik sammenholdt med forekomsten af stjertpander indikerede, at madkulturen på stedet har adskilt sig fra den samtidige bebyggelse på landet, hvor antallet af potter af jydepottegods almindeligvis var højere.⁸ Særligt stjertpanderne er specielle, da de vidner om andre gastronomiske præferencer. Panderne forefindes i samtidige byfund og på herregårdene, men optræder kun sjældent på gårdene og i landsbyerne. De seneste undersøgelser af Sandet i Helsingør har vist, at panderne var hyppigt forekommende i byens indvandrerkvarterer, mens de kun sjældent optrådte på de øvrige matrikler.⁹ Det kan betyde, at panderne afspejler visse kulinariske præferencer, som adskilte teglbrænderens forbrug fra landbebyggelsens.

Herudover fremkom også nogle få skår fra importerede kander og serveringskar. De forskellige typer af importeret bordtøj omfatter keramik fra de tyske produktionsområder i Weser og Langerwehe samt rigt dekorerede stentøjskander fra Westerwald og Raeren. Det er muligt, at Frederik Teglbrænder har anvendt det tyske stentøj som en markering af sit tilhørsforhold til hjemegnen. Et lignende forhold findes ved glashytten Stenhule i Silkeborg. Glashytten blev grundlagt i 1604 af den tyske glasmester Liborius Trebing og nedlukket få år efter, i 1610. Ved udgravningerne af Stenhule i 1964 blev der ligeledes fundet et stort keramikmateriale, som måtte have tilhørt glasmesteren selv. Undersøgelserne

af glasmesterens konsumtion påviste en distance til de lokale bønder samt et tilhørsforhold og en længsel til hjemlandet.¹⁰ Det synes også at være tilfældet med Frederik Teglbrænder, hvis forbrug afveg markant fra det omgivende landbrugslands. Der blev endvidere fundet en større mængde lokalproducerede varer, hvor fejlbrændte kar indikerede, at der havde været lokal produktion af keramik i nærheden af teglovnene. Om der har været tale om et erhverv, hvor man også har fremstillet og solgt keramik, kan ikke fastslås, men der blev ikke ved de arkæologiske undersøgelser fundet spor af pottemagerovne eller pottemageraffald i en sådan mængde, at der kunne være tale om regulær industri. Af den hjemligt brændte keramik var der flere særformer efter udenlandske forlæg, som peger på, at man har eksperimenteret med fremstilling af forskellige typer keramik på stedet. Det er muligt, at fremstillingen har erstattet de kar, som man ønskede at anvende, men ikke var i stand til at anskaffe.

Et særligt fund af et højt bæger med to hanke udgjorde et af udgravningens mest spektakulære fund. Bægeret, eller pokalen, savner endnu paralleller fra det hjemlige eller udenlandske keramikmateriale, hvorfor funktionen stadig er uvis. I et værk af den flamske maler Pieter Bruegel (1527-1569) gengives et billede af et lignende bæger med tre hanke. Bægeret er et stort krus med tre eller flere hanke og blev almindeligvis anvendt som et fælles drikkebæger ved sociale begivenheder. De mange hanke gjorde, at bægerne let kunne videreføres fra person til person.¹¹ Den praksis med at mødes og dele noget i drikkelagene henleder tankerne på de sociale og kulturelle aktiviteter, der påvirkede samtidens håndværkerlav. Det var almindelig praksis at udvikle særlige kulturelle aktiviteter, som adskilte sig fra adelens og bøndernes. Dette praktiseredes oftest ved festlige sammenkomster,

Maleri af den nederlandske maler Pieter Bruegel (1527-1569) *The Peasant Dance* fra omkring 1567. Billedet gengiver en festscene. I venstre side af billedet deles to mænd om et stort drikkebæger med tre hanke. Foto: Wikimedia Commons.

hvor det at drikke sammen spillede en central rolle i styrkelsen af fællesskabet. Det var da også almindelig praksis at drikke nye lavsmedlemmer ind i lavet.¹² Om bægeret fra Auning symboliserer en lignende drukkultur, er uvist. Dog må det konkluderes, at bægeret, sammenholdt med de andre særprægede genstande, afspejler en levemåde, som lå milevidt fra, hvad de fleste jyske bønder praktiserede på dette tidspunkt.

Udgravningen af teglværket i Auning er et godt billede på, hvordan arkæologiske undersøgelser og historisk kilde materiale kan supplere hinanden i fortællingen om de

mennesker, som har haft tilknytning til herregårdsmiljøet i starten af 1600-tallet. I et arkæologisk perspektiv udvider det vores viden om de tidlige industrielle kulturer, som opstod flere steder i løbet af Renæssancen. Fundet af genstandsmaterialet i kælderen og notatet i Eske Brocks dagbog tillader et lille indblik i den identitet og selvforståelse, som en teglbrænder har haft, hvilket ellers sjældent opnås i det arkæologiske arbejde. Ydermere afspejler fortællingen teglbrænderens behov for at fastholde mindet om sit eget ophav og den kultur, som han, hans familie og hans folk har følt tilknytning til.

Noter:

- 1 Museum Østjylland 2020, s. 33.
- 2 Larsen 2005, s. 185.
- 3 Bertelsen 2006, s. 74.
- 4 Larsen 2005, s. 148-154.
- 5 Museum Østjylland 2020, s. 33.
- 6 Fund og Fortidsminder, <https://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/47394/>, (27. Marts 2021).
- 7 Museum Østjylland 2020, s. 33.
- 8 Linaa 2006, s. 136-140.
- 9 Linaa 2021, s. 353.
- 10 Linaa 2010, s. 200-204.
- 11 Gaimster 1997, s. 136-137.
- 12 Bisgaard og Søndergaard 2002, s. 123-145.

Litteratur:

- Bertelsen, Thomas: "Tre generationers hemmeligheder. Bygningsarkæologiske undersøgelser i Gl. Estrups vestfløj", i: *Bygningsarkæologiske Studier*, 2006, s. 69-75.
- Bisgaard, Lars og Leif Søndergaard: *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, Odense 2002.
- Fund og Fortidsminder, <https://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/47394/>, (27. marts 2021).
- Gaimster, David: *German Stoneware 1200-1900: Archaeology and Cultural History*, London 1997.
- Larsen, Christian (red.): *Eske Brock medt egen handt: Eske Broks dagbøger 1604-1622 [1. oplag]*, Auning 2005.
- Linaa, Jette: *Keramik, kultur og kontakter: køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*, Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg 2006.
- Linaa, Jette: "Mester Trebing fra Hessen", i: *Hikuin*, 37 (37), 2010, s. 189-207.
- Linaa, Jette (Red.): *Urban Diaspora: The Rise and Fall of Diaspora Communities in Early Modern Denmark and Sweden: Archaeology – History – Science*, Jutland Archaeological Society, Højbjerg 2021.
- Museum Østjylland: Beretning MOE01017 Auning Øst. Bygherrerapport, matr. 6, Auning By, Auning, Auning Sogn, Sønderhald Herred, tidl. Randers Amt, 2020.